

ten itibaren İstanbul'dan yola çıkan surre alayının Beyrut'a kadar vapurla gönderilmeye başlanması üzerine Şam hac emirinin görevi surre alayının Beyrut'a ulaşmasıyla başlar ve hac dönüşü buradan İstanbul'a uğurlanıncaya kadar devam ederdi. Hicaz demiryolunun faaliyete geçtiği 1908'den itibaren surre alayı Haydarpaşa tren istasyonundan yola çıkmaya başlamış ve Şam üzerinden Medine'ye ulaşmıştır. Hac kafilesinin demiryoluyla gidiş-dönüşü hem devletin yükünü hafifletmiş, hem de hac emirinin güvenlikle ilgili işlerini bir hayli kolaylaştırmıştır.

Başında bulunduğu kafilenin her türlü ihtiyacını karşılamakla yükümlü olan hac emirinin hac mevsiminden aylar önce hazırlıklara başlaması gerekirdi. Nakdî yardımların önemli bir kısmı surre eminiyle İstanbul'dan gönderilir, geri kalan kısmı ise Şam ve çevresindeki sancaklardan toplanan vergilerden karşılanırdı. Kafile için gerekli olan temel ihtiyaç maddeleri, vergi karşılığı toplanan gıda maddeleriyle hac kafilesini için vakfedilmiş arazilerden elde edilen mahsullerden sağlanırdı; bunların yetersiz olması halinde Şam pazarından ve Havran civarındaki kabilelerden satın alınarak ihtiyaç giderilirdi.

Mısır hac emirleri Osmanlı idaresinin ilk yıllarında İstanbul'dan gönderilen beylerden seçilirdi. XVII. yüzyıldan itibaren Memlük beylerinin Mısır'da söz sahibi olmaya başlamasıyla hac emirleri bunların arasından seçildi. Mısır gelirlerini İstanbul'a götüren Memlük beyi genellikle bir sonraki yılın hac emiri tayin edilirdi. XVII. yüzyılın en güçlü hac emiri, yaklaşık çeyrek asır bu görevde kalan Ridvan Bey'dir (ö. 1656). Mısır hac emirliği görevi XIX. yüzyıla kadar Memlük beylerince yürütülmüş, bu tarihten itibaren hac emiri Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve onun soyundan gelen valiler tarafından tayin edilmiştir.

Mısır hac emirleri de hac mevsiminden aylarca önce hazırlıklara başlar, gerekli erzakı temin eder, bunun kervanla birlikte götürülecek kısmını ayırır, kalanını konaklama merkezlerine gönderirdi. Mekke ve Medine'ye götürülen surrenin dağıtımından da Mısır hac emiri sorumluydu. Bunun dışında, mahmil-i şerifi ve her yıl değiştirilen Kâbe örtüsünü zamanında hazırlatırdı. Yol boyunca güvenliği sağlamak üzere hac emirine karşı sorumlu olan serdâr-ı haccin emrinde 500-2000 kişilik askerî birlik hac kervanına eşlik ederdi. Serdâr-ı hac ihtiyaç duyduğu miktarda askeri Mısır ordusundan temin ederdi. Kafilenin Hicaz'a gidiş geliş esnasında vuku bulacak hukukî meseleleri çözmek üzere hac emirine tâbi bir de kadı bulunurdu.

Mısır hac kafilesinin masraflarının büyük bir kısmı bu vilâyet gelirlerinden karşılanmış, masrafların artışına paralel olarak Mısır'da bu iş için ayrılan vakıf arazileri de arttırılmış, ayrıca her yıl İstanbul'dan önemli miktarda para yardımı yapılmıştır. İstanbul'dan yapılan yardım XVIII. yüzyıl başında 450.000 para iken yüzyılın sonunda bu miktar 10 milyon paraya kadar yükselmiştir (Shaw, s. 245). 1670 yılında hacca gitmek üzere İstanbul'dan ayrılan ve Şam'a giderek burada toplanan diğer hacılarla birlikte Şam beylerbeyi emir-i hac Hüseyin Paşa'nın maiyetinde yola çıkan Evliya Çelebi yol boyunca geçtiği menzillerle Medine ve Mekke hakkında bilgiler vermiş, emir-i haccin taşıdığı sorumlulukları, yaptığı hizmetleri ve düzenlenen merasimleri çok canlı ifadelerle anlatmıştır.

Osmanlı Devleti'nden sonra Suriye ve Mısır tarafından yürütülmeye çalışılan hac emirliği kurumu 1924'te Hicaz'ın Suud ailesinin yönetimine girmesi ve bu ailenin hac emirliğini yasaklamasıyla sona ermiştir. Bu tarihten itibaren her ülkenin ilgili bakanlığı hac emirinin görevlerini yerine getirmiştir. Mısır'da hac iş-

leriyle ilgili görevliler için 1954 yılına kadar emir-i hac unvanı kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

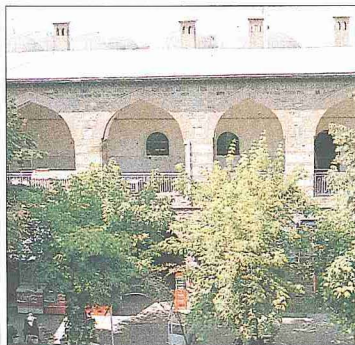
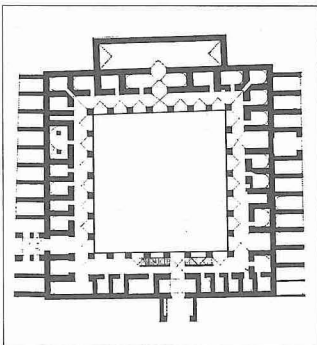
Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 174-175; Mesûdî, *Mürûcü'z-zeheb* (Meynard), IX, 54-56; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 291; III, 129; X, 163; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, tür.yer.; X, 419-445; *Mir'atü'l-Haremeyn*, III, 234-242; S. J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798*, Princeton 1962, s. 239-253; Abdülkerim Rafiq, *The Province of Damascus 1723-1783*, Beyrut 1966, s. 52-72, 555-558; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, Ankara 1972, s. 56-61; M. L. Gross, *Ottoman Rule in the Province of Damascus 1860-1909* (doktora tezi, 1979), Georgetown University (Washington), s. 159, 429, 447, 479; Ahmed er-Reşîdî, *Hüsnü's-şafâ ve'l-ibtihâc bi-zikri men vüllîye imârete'l-hâc* (nşr. Leylâ Abdüllatîf Ahmed), Kahire 1980, s. 228-236; K. K. Barbir, *Ottoman Rule in Damascus 1708-1758*, Princeton 1980, s. 108-177; Muhammad Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beirut 1982, s. 107-115; A. K. S. Lambton, *State and Government in Medieval Islam*, New York 1985, s. 199; İrakî Yûsuf Muhammed, *el-Vücûdü'l-^cOsmâniyyü'l-Memlûkt ft Mısr*, Kahire 1985, s. 173-201; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâttübü'l-idâriyye* (Özel), I, 147-148, 192-193; İsmail Yiğit, *Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, İstanbul 1991, s. 391-392; Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları*, Ankara 1991, s. 171, 190, 192; Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, Kayseri 1992, s. 107-108; Ârif Ahmed Abdülganî, *Târîhu ümerâ'i Mekketi'l-Mükerrreme*, Dımaşk 1413/1992, tür.yer.; M. Winter, *Egyptian Society Under Ottoman Rule 1517-1798*, London 1992, s. 14, 20-22, 44-45; Seyyid Hasan Kurûn, "Evvelü emir li'l-hâc", *ME*, XLVII/15 (1975), s. 1120-1124; Bedrî M. Fehd, "Târîhu ümerâ'i'l-hâc", *el-Mevrid*, IX/4, Bağdad 1401/1981, s. 179-210; Richard T. Mortel, "Prices in Mecca During the Mamluk Period", *JESHO*, XXXII/2 (1989), s. 279-334; "Emirülhacc", *İA*, IV, 263; J. Jomier, "Amir al-Hâdîdî", *EI²* (İng.), I, 443-444; Ali Karaca, "Azamzâdele", *DİA*, IV, 350.

MÜNİR ATALAR

EMİR HANI

Anadolu Türk mimarisindeki ilk şehir hani.

Emir Hanı'nın planı ve üst kat revaklarından bir görünüşü - Bursa

Bursa'nın merkezinde, Ulucami'nin kuzeydoğu köşesinde yer alan ve Bey Hanı adıyla da anılan yapı, Orhan Gazi tarafından inşa ettirilen ve Anadolu Türk mimarisinde o zamana kadar görülenlerin en geniş kapsamlısı olan 740 (1339-40) tarihli Orhan Gazi Külliyesi'nin bir parçasıdır. Osmanlılar tarafından fethedildikten (1326) sonra başşehir olarak hızla büyüyen Bursa, Anadolu'nun ticaret hayatında önemi gittikçe artan bir ko-

numa gelmiş ve o yıllarda yaptırılan Emir Hanı da zamanla gelişen ünlü Bursa çarşısının çekirdeğini teşkil etmiştir. Nisbeten dağınık bir yerleşim arzeden külliyeinin ibadete ve eğitime mahsus binalarından soyutlanarak hamamın yanına yerleştirilmiş olan han ile caminin arasına II. Bayezid devrinde Koza Hanı yaptırılmış, daha sonra da bu iki han kuzey, batı ve doğu yönlerinde bedestenle arasta ve birçok yeni han tarafından kuşatılmıştır.

Hanın yüzyıllar içinde pek çok depremden ve yangından etkilendiği, çeşitli onarımlar geçirdiği ve birtakım değişikliklere mâruz kaldığı tesbit edilmekte, ancak mimari özelliklerini yine de büyük ölçüde koruyabildiği görülmektedir. XX. yüzyıla, kuzey cephesi tamamen yıkılmış ve üst kat revakları hemen bütünüyle ortadan kalkmış vaziyette ulaşan yapı, son olarak 1958'de bütün çarşığı harap eden yangında hasar görmüş, fakat 1962-1963'te aslına uygun biçimde onarılmıştır. Bu onarımda yapının plan esaslarına sadık kalınmış, dış görünümüne giren özgün ayrıntıları korunmuş, ancak içeride zemin kat revaklarının camekânla kapatılması, üst kat odalarında duvarların inceltilmesi ve ocakların iptali gibi zamanın gerektirdiği bazı değişikliklere gidilmiştir. Günümüzde birçok dükkân ve ticarethaneyi barındıran binaya bakımlı durumdadır.

Kare planlı (yaklaşık 45 × 45 m.) ve iki katlı olan hanın ortasında yine aynı planda (yaklaşık 26 × 26 m.) üstü açık bir avlu bulunmaktadır. Zemin katta kuzeyde giriş, güneyde ise yapının kitlesinden taşan ve Ulucami'nin kuzeydoğu minaresinin inşası sırasında bir kısmının yıkıldığı bilinen dikdörtgen planlı ve tekne tonoz örtülü ahır bölümü yer almaktadır. Her iki katta da avluyu pâyelere oturan beşik tonoz örtülü revaklar çepeçevre kuşatmakta, revakların gerisinde dikdörtgen planlı ve yine beşik tonoz örtülü bir sıra mekân bulunmaktadır. Söz konusu mekânlar birer kapı ile revaka açılmakta, köşelerde yer alanlara da verev geçitlerle ulaşılmaktadır. Bunlardan zemin kattaki penceresiz otuz altı birim kervanlardan avluda indirilen malların depolanması, üst kattaki çoğu pencere ve ocaklı otuz sekiz birim ise tüccarların işlerini yürütmeleri, gereğinde barınmaları için tasarlanmıştır. Bu odalardan otuz dört tanesinde birer, kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerindekiler-

de ikişer penceresinin bulunduğu ve güneydoğu köşesindeki iki odada hiç pencere bulunmadığı görülür. İki kat arasındaki bağlantı, revakların kuzey kesiminde ve giriş eksenine göre simetrik konumda olan iki merdivenle sağlanmıştır.

Duvarlarla pâyelerde tuğla ve küfeki taşı sıralarından oluşan almaşık örgü kullanılmış, üst katın tonozları kurşun kaplı bir ahşap çatı altında gizlenmiştir. Oldukça masif bir görünüm sergileyen dış cephelerin depolara rastlayan alt kesimleri sağırdır; üst kesimlerinde ise tüccar odalarının dikdörtgen açıklıklı ve sivri tahfif kemerli pencereleri sıralanır. Buna karşılık avlu cepheleri, revakların âhenkli oranları ve hareketli görünümüleriyle dikkati çeker. Üst katın köşelerinde yer alan "L" biçimli kesitli dışarda bütün pâyeler kare tabanlıdır. Revak kemerleri sivri olup tuğla ile örülmüştür. Zemin kat revaklarının güney kenarı diğerlerinden farklı birtakım özellikler arzeder. Burada pâyeler kesme taş, kemerler de yuvarlak ve almaşık örgülü olarak inşa edilmiştir. Kemerler geriye doğru beşik tonoz biçiminde sıralanmakta ve revak boyunca devam eden beşik tonozla saplanmaktadır. Üst katta revak tonozlarının kesiştiği dört köşeye birer kubbe oturtulmuştur.

Emir Hanı, Anadolu Türk mimarisi tarihinde şehir hanları adıyla bilinen yapı tipinin ilk örneğini teşkil eder. Bu hanların, Selçuklu kervansaraylarının şehirdeki ticaret hayatının ihtiyaçları ve Osmanlı mimarisinin fonksiyonel yaklaşımı doğrultusunda ıslah edilmesi sonucu ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Osmanlı şehirlerinde XX. yüzyıla gelinceye kadar, çarşıların vazgeçilmez birer unsuru olan hanların bütün temel özelliklerini bünyesinde barındıran Emir Hanı Türk ticaret mimarisinin gelişiminde çok önemli bir yere sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmil Kepeci, *Bursa Hanları*, Bursa 1935, s. 3-4; Sedat Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler*, İstanbul 1946, I, 23; Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950, s. 103; A. Gabriel, *Une Capitale turque Brousse: Bursa*, Paris 1953, s. 182-183; Ayverdi, *Osmanlı Mimârîsi I*, s. 96-101; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 38, 54; Metin Sözen, *Türk Mimarîsinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975, s. 119-120; *Türkiyede Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1983, III, 334.

M. BAHA TANMAN

EMİR-i HARES

(أمير حرس)

Bazı İslâm devletlerinde sarayı korumak ve hükümdarın vereceği cezaları infaz etmekle görevli birliğin emîri.

Emîr-i hares, Arapça emîr ve hares (tekili hâris "muhafız") kelimelerinden oluşmuştur. Emîr-i hareslik bir müessese olarak ilk defa Muâviye tarafından kurulmuştur. Muâviye, Bûrek es-Sarîmî'nin suikast teşebbüsünden sonra muhtemel bir saldırıdan korunmak amacıyla bu teşkilâtı ihdas etmiş ve başına mevâlî*den Muhtâr adındaki bir kişiyi getirmiştir. Bu muhafız birliği aynı zamanda hükümet merkezindeki askerî birliğin de bir kısmını oluşturuyordu. Teşkilâtın başındaki görevliye o dönemde sâhibü'l-hares denilmekteydi. Muâviye camide, zulme uğrayanları ve ihtiyaç sahiplerinin şikâyetlerini dinlerken sâhibü'l-harese bağlı muhafızlar da yanı başında beklerdi. Ermevîler'in Basra valisi Ziyâd b. Ebîh ile Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ın da hares teşkilâtı vardı. Ziyâd, sâhibü'l-haresin yaşlı, güvenilir, dürüst ve kendisine söz söyletmeyen bir kimse olması gerektiğini ifade ederdi.

Emîr-i hareslik müessesesi Abbâsî ve Gazneli sarayında da mevcuttu. Muktedir-Billâh'ın halifeliği döneminde (908-932) Dârülhilâfe'de sâhibü'l-harese bağlı 400 muhafız bulunduğu bilinmektedir (Sâbî, s. 8).

Büyük Selçuklular'da emîr-i hares yine sarayın en nüfuzlu ve imtiyazlı görevlileri arasında yer almaktaydı. Kendine ait alemleri, kôs ve nevbet takımı vardı. Hükümdarın idam dahil verdiği çeşitli cezaları uygulardı.

Nizâmülmülk *Siyâsetnâme*'de (s. 145), emîr-i haresliğin her zaman önemli bir memuriyet olduğunu, sarayda hâcib-i büzürgden sonraki en büyük makamı emîr-i haresin işgal ettiğini, halkın hükümdardan çok ondan korktuğunu, maiyetinde yirmisi altın, yirmisi gümüş değnekli, on tanesi de büyük harbeli olmak üzere toplam elli cûbdârın bulunması gerektiğini söyler. Ayrıca emîr-i haresin askerleriyle, mükemmel silâh ve teçizatıyla sarayın ihtişamına lâayık bir şekilde hareket etmesi icap ettiğini anlatır.